

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ԲԵՐՈՅԵԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ, ԱՐՈՒՆՍՏԳԻՏԵԿԱՆ

Կը հրատարակուի առնա ամսոյ ակադրը:
 Բաժանորդագրիմն է կամային վճարելի՝ ծարելիմն 8 ֆր. — 4 քր.: — Վերամուտայ՝ 5 ֆր. — 2 քր. 50 կոպ.:
 Մեկ թիւ առանձին՝ կը վճարուի 1 ֆր. — 50 կոպ.:
 Խմբագրութեան կենդրոնակայանն է Վիեննա, Մոխ-
 թարեան Միաբանութեան Մայր վանքը:

Արեւելք՝ ի Կոստանդնուպոլսի եւ ի Զմիռնիս՝ մոյմ
 Միաբանութեան վաճառականներն կ'ընդո-
 նուի առանց մասնու ծախուոյ:
 Արեւելքի ուրիշ քաղաքներուն համար՝ յիշեալ վա-
 ճառականներն կը սկսի մասնու ծախիմն հաշուի:
 Ժամուցմունքն առանձին ամսաթիւով տարի:

ԲԱՎԵՐԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

ԲԻՍՏԱԹՄԱՆԱՆ — Ալեյալ վիճակը կամ դա-
 ակարգը մարդկային ընկերութեան:
ԲՆԱԿՈՏԱՆԱՆ — Լույս եւ ջերմութեան էությունը:
ԳՐԱՄԱՆ — Եւրոպայի ուսումնական եւ հայկական
 գրականութիւն: — Դիտորութիւն մը: — Պատ-
 մութիւն հայ լրագրութեան:
ԲԱՆԱՏԵՐԳՄԱՆ — Բնութիւն: — Գարուն:

ԲԱՐՈՏԱՆԱՆ
ՊԵՏՄԱՆԱՆ ՆՈՐԱՎՁԻՂ — Գաւեսիկներ:
ՍՈՒՆԵՆՍԵՔ
ՆՈՐԱՎՈՒՐ — Տոմարական — ՄԱՆՐԱՎՈՒՐ
ԳՆԱԿԱՆԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ

ԲԱՎԵՐԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՆԵՆՍԵՔ ՎԻՃԱԿԻ ԿՈՒ ԳՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Ըրաւագիտութիւն)

Միշտե ցարդ ըստաններուն պայտըզը կը
 գտնենք ի պատմութեան, կը տեսնենք թէ ամէն
 ժամանակ եւ աշխարհի ամէն կողմերը ժողովուրդն
 երբեք ամէն նկատմամբ համակարգ կամ համա-
 վիճակ չընդունելով, միշտ կը նկատի իբրեւ
 ի զանազան վիճակ կամ կարգի բաժանեալ, եւ
 այս զանազանութիւնն ի հարկէ իւր հետն ըստ
 նկատմանց ինչ աստիճանաւորութիւն իմն կը
 բերէ: Այսպէս կը գտնենք, ըրաւի մեր պատ-
 մական ծանոթութիւն կամ կարգի թէ ի նախ-
 նական ազգս Ասիոյ հեռուոր կողմանց, թէ ի
 հնագոյն ժամանակա Եւրոպիոյ նոր ազգաց, եւ
 թէ գէթ ի մեծագոյն մասնն նորագոյն ազգաց:

Ըստ այժմեան հանգամանաց՝ գրեթէ ամէն
 միապետութեանց մէջ բովանդակ ժողովուրդն

երեք իրարմէ զանազանեալ դաս կը բաժնուի,
 այն է՝ Ա. Անուականաց գասակարգ, Բ. Միջին
 դասակարգ, Գ. Գործաւորաց գասակարգ: Այս
 երկու զանազանութիւնը նոր ժամանակաց կար-
 գաբունութիւն է. իսկ հին ժամանակաց եւ միջին
 դարուց կարգաբունութիւնը շատ տարբեր էր:

Արեւելքի հին ազգաց՝ մանաւանդ Հնդկաց, մա-
 սամբ իւրեք նաեւ եղբայրացեաց եւ Պարսիք Ահմաթ
 (états, Slände) յայնպիսի անբնական հանգամանք էին,
 որ յայնպէս կը տեսնուի թէ այդ զանազանութիւն
 չէ բնութեան զործ, այլ գտնելով ըստ լափազանքութեան
 արդիւնք է հեթանոսական մարտիկանց եւ կուսակա-
 ռական առաջնորդական զորաց: Արեւմաք իսկ դի-
 ցարանութիւն Հնդկաց իբրեւ նոյն առաջնորդական զոր-
 ցաց ծնունդ առաջի մեր կը դնէ զզանազանութիւն լոյս
 հնդիկ-վիճակաց (Castes), որ են 1. Բրահմն, 2. Զինու-
 րաց, 3. Երկրագործաց եւ վաճառականաց, 4. Դրամալից:

Ըստ Հնդկական դիցարանութեան, յեղ Բրահմն
 Պրահմն դից բերանէն ծագած է, ուստի բնականապէս
 է բարձրագոյն եւ արեւուազոյն վիճակ, որ կը ինձն
 զիրանական իրողութիւնն եւ զգոյնութիւնն: Այս զեղի
 մարդիկն այնպիսի նուիրական են, մինչեւ ստորագոյնն
 անգամ աւել մեծարանաց արժանի կը բռնուի՝ քան
 զվաճաւորն, եւ խոտի լոյով իրենց զարեւր գոխոյց
 դասապարտութեան արժանի ոտի կը համարուի:

Եղ Զինուորաց նոյն Պրահմն դից բազկէն
 յառաջ եկած է, անոր համար այս վիճակն բաժնն է
 արտաքին զորութիւն, եւ այսպէս նոյն վիճակի մարդիկն
 ի ծնէ պատերազմուց են, եւ ըստ աստիճանի պատուոյ
 քրմաց վիճակէն ետեւ կու գայ զինուորացին: Այս վի-
 ճակն են թագաւորը:

Եղ Երկրագործաց՝ եւ վաճառականաց Պրահ-
 մայի արեւելքն ունի իւր ծագումն, եւ իրեն յատկէն է
 միական եւ առեւտրական դրոշմը եւ այլ եւս արեւն
 համարուց զործանութեանց եւ արեւմտից զարգումն:

Վերջապէս յեղ ծառայից միջնակայ աստիճանոյն
 ոտից ծնունդ է, ուստի ոչ միայն ստորագոյնն եւ անարգա-
 գոյն է քան զայլ վիճակ, այլ նաեւ պիտի կը համարուի:

Այս է հնդիկ-վիճակաց առաջնորդական ծագումն:
 Բայց կենթադրի թէ ունենայ բուն պատմական եւ
 իրական հիմն, այսինքն կը կարծուի թէ երեք առաջին
 վիճակը սերայ ըլլան արեւական սպիտակամորթ զեղն,
 որ յետոյ երկիրն աշխարհակալելով՝ ծառայելուց ըլ-
 լայ հին թխմանով անդրեւածիմնեն, որոց սերունդն
 ըլլան լոյրորդ վիճակի մարդիկ: Ի հաստատութիւն այս
 ենթադրութեան, ըստ ի պատմական յիշատակարանաց
 կայ նաեւ այս պարագայն, որ վիճակի հնդիկներն Եւրո-
 անուր՝ Բալի կը նշանակէ, ուստի կը հետեւի թէ սպի-
 տակ եւ թուի գունոյն զանազանութիւնն եղած ըլլայ
 հին զանազանութեան վիճակաց. մանաւանդ զի որչափ

բարձր եւ վիճակն այնչափ աւելի է մորթոյն սպիտաւ. կաթնինն, որպիսի ստորին այնչափ աւելի էր թխանայ. որ, յայտնի չանց եւ սպիտակամորթ զերին առաւել կամ նուազ խառնուրդ ունենայուն թխանորթ զերին հետ:

Արդիւս եւ եղած համարուի հինն եւ սկզբաւորութիւնն զանազանութեան հնչիւղ-վիճակաց, նոյն զանազանութիւնն եւ անկէ պատճառաւ անխառն մնայնաց պիտի ու ստորին է, որ բոլորովին անշարժ եւ անփոփոխ էր մնայ. ոչ երբեք հնար է ստորնացոյն զեղէ ի վերնացոյն բարդանայ. Ամենաթիւնը միեւնոյն վիճակն անձնաց մէջ պիտի բլան, ցոյցաւա. բացառութեամբ կրնայ վերին վիճակն այն ստորնացոյնն կրնաւուի, այլ ոչ ընդ հակառակն: Այս խառն ամուսնութեանց նմանը առիթ եղած են այնչափ երկրորդական իրարմ բարձրագոյն եւ ցածագոյն դասակարգաց, որ դիտուի որ վիճակաց պէս ժառանգական են:

Ինչպէս ի տղան անը նշանակեցինք, այս սաստիկ եւ բնութեան բոլորովին հակառակ զանազանութիւն վիճակաց, թէպէտ յատուկ իմն էր Հնդկաց, բայց մասամբ իւրեք կը գտնուի երեսնայ մասի մէջ. յայտնի էր ինչպէս անսահման ինքնապատշաճ մէջ, յորս ստորին վիճակաց զիրեն ինքն էր կատարելագործութեան վիճակ, գէթ անկէ մեծ տարբերութիւն չունէր: Գեղացիք պարտաւոր էին թագաւորին, թրմացիք եւ գինորդականք երկրորդին չափել: Տափեր եւ ձեռագործ իրենց վիճակին այնչափ կապուել էին, որ ոչ երբեք կրնային անկախութիւն ունենայ անկէ ազատուի:

Եւրոպական հին ազգաց, Եւնոց եւ Հռոմայեցոց մէջ, թէպէտ առհասարակ սովորական ինչ կը զանազանութիւն արտայայտ եւ զերեւց, սակայն անձնանոթ եր այն հնդիկ-վիճակաց պիտի զանազանութիւն. եւ բայց ի վիճակ գերութեան, եւ որ այն ինչպէս յառաջ (թ. 3) ասեալք բոլորովին բնութեան հակառակ է, այն ամենայն մեծաւ մասամբ բնական կարգի հետցնուէ կերպարարելով՝ օրինակ էղաւ. որոշ ազգաց, որոշ վիճակք բնդհանրապէս վերոյիշեալ երկու ազգաց, առանձինք Հռոմայեցոց, վիճակաց վրայ նշեալ են: Գայտիսն է թէ չէին երեսնայ ամենայն ազգէ ճշդին միեւնոյն կարգաբարձութիւն ունենայ, եւ ոչ ամեն ժամանակ զոյն կարգաբարձութիւն անփոփոխ պահէ: Մեր նպատակնն զուրկ ըլլալով իւրաքանչիւր ազգի վիճակաց պատմական եւ քաղաքագիտական կարգաբարձութեան վրայ իտեղի, միջին դարուց եւ նոր ժամանակաց վիճակաց զանազանութեան մասին համառօտաբար տեղեկութիւն կու տանք: Եւ մեր առանձին մտադրութիւնը կը զարժեննը վերջաց վրայ:

Ի միջին դարս գրեթէ ամեն եւրոպական տէրութեանց ժողովուրդը չորս վիճակի կը բաժնուէին, որ էին Ա. Եկեղեցականաց, Բ. Ազնուականաց, Գ. Բազմազնաց, Դ. Գեղացոց:

Մենք եւն արտօնութիւնք եւ արտառութիւնք բարձրաստիճան եկեղեցականաց եւ դիտուի արժեւալիւնաց, մինչեւ ոչ սակաւը զերթէ այլմեծ վիճակացաց իրաւունք եւ առանձնանշորհութեանց հարգող էին. այնպէս որ թագաւորը եւ կայսերը իսկ հապի վերին իմն իշխանութիւն ձեռնհաս էին ի կիր արկնելու անոնց վրայ: Ի նոյն կամ ի նման դիրս կը գտնուէին անաւելապէս ի Գերմանիա եւ յիտալիա՝ բազմաթիւ թագաւոր եւս մասնակցելով գործոց վարչութեան: Իսկ գեղացիք սովորաբար բոլորովին ազատ դասակարգ չէաւորանելով, մեծաւ մասամբ իրենց երկրատեղաց հպատակութեան ներքեւ էին, կապուել ըլլալով միեւնոյն երկրորդուն մէջ մնալու, որոշ շահով ծառայութեան գործեր կատարելու, պատերազմաց ժամանակ զինուորութիւն ընելու: Սակայն եւ այնպէս չէին գերի. ունեին իրենց իրաւունքները, մինչեւ շատ տեղ երկրատեղաց հետ հապտարութեան պայման կը կատարէին:

Ամեն մարդ ինքնին կը տեսնէ թէ որպիսի տարբեր են այլմեծ հանգամանք վիճակաց այս միջնայանքին հանգամանքներն: Չարդիսկեկեցեցեցեց (քաղաքացիանորթ) առանձինք վիճակ լիցողութեանով, բարձրաստիճան մասն համակարգ կը համարուի արժեւալիւնաց, իսկ ստորին մասն՝ քաղաքացեաց վերին բաժիններուն: Ազնուա-

կանք՝ բաց յանձնական եւ յընտանեկան առանձնանշորհ. հռոմեանց, եւ իւրաքանչիւր տէրութեան սահմանա. հռոմեանք իրենց շնորհուած քանի մի քաղաքական իրաւունք, մեծ տարբերութիւն չունին այլ ամենայն քաղաքացիներէն: Միայն ի Գերմանիա մնացած են ոչ աւելաւ ընտանիք, որ երեց հին զիրք կը պահեն, եւ զարի, իշխանի... տնտեսով. իբրեւ վիճակու (SOUVRAIN) անկախ իշխանութիւն կը վարեն:

Նշելուք երբեւ անկախ տէրութիւն համարուող քաղաքացի ինքնորոշութեան հնչողեան իշխանով, հազիւ քանի մի նշողովոր թագաւոր մնացած են այլմեծ: Այսպէս քաղաքացեաց վիճակը կամ քաղաք չունենալով բուն ներքին որոշիչ նկարագիր, իւր անուրջ կառուաւ ընտանիքեան տեղին, քաղաքեան տեսակէն եւ ստացուածնոց յափն: Առտի այն վիճակին վերաբերակ կը համարուին այն քաղաքացեաց մարդիկ որ իրենց զբաղմանը առտածովքն անկախ դիրք ունին:

Իսկ գեղացեաց դասակարգին, որ ամենայն ուրեք բոլորովին ազատ է որպիսի եւ իցն առանձնական հպատակութեանկապերէ, կը բովանդակէ զայն ամենայն մարդիկ որ բնո ինքեան ծննդեան արժեւալիւնաց վիճակն չեն, եւ արտաքին քաղաքացի կը գեղս եւ յաղաքաւ բնակելով, կը զարգին երկրագործութեան, անասնաբուծութեան եւ այլ սոյնովորի գործոց:

Հին եւ նոր ժամանակի վիճակաց այս մեծ տարբերութեան նշանով, ոմանք յարգի քաղաքացեաց մասնակցաց (յորս եւ Պուլտին) պայտաշ չեն համարել ժողովրդեան այլմեծ բաժնաւում կոչել վիճակ (états, Stände) այլ զան կամ դասակարգ (classe) կ'առնան, եւ յալբարդ կ'ընդուն կ'ապահով զորս դասակարգին:

Ա. Ազնուականաց կամ վարչական դաս, յոր կը բովանդակեն բաց ի վիճակներն պայտաշեմը եւ զէլաւոր պայտաշեմները, որ ի ձեռնին ունին զարդարութիւն, եւ իրենց դիրքին այլ ամենայն դասերէն վեր են եւ ի դուռ կամ ի ծագ տէրութեան կը կենան:

Բ. Ազնուականաց դաս, որ վարչական դասուն եւ դասուց ժողովրդեան միջոցը կը կենայ, եւ ինքնակալ ու նշանաւոր դիրք կը բաժնէ:

Գ. Բազմազնաց կամ միջին դաս, որ իւր կերթութեամբ եւ արժեւ քաղաքեան հասարակ բազմութեան մէջ բարձր դիրք ունի, եւ միջին ինչ ի մէջ արժեւալիւնաց եւ անովոր, թէեւ անկի յետնով մերձաւոր թէս առնալնայ: Այս դասուն կը վերաբերին: Այն պայտաշեմները տնտեսականաց, որ թէպէտ յալապաշտ չեն մասն վարչութեան, այլ եւ ոչ լոկ գործարք կամ մանուսիք ծառայող կարգին կը վերաբերին: 2. Եկեղեցականաց եւ ուսուցիչ: 3. Կոտոր, փաստաւար, բժիշկ, ուսուցիչական, մասնաւոր դիրք: 4. Չարաբարտաւոր — զառկերհանաց, արձանագործ, երաժիշտ, արտաբարդեղ: 5. Մենք վաճառականք, սեղանական, գործատուներ: 6. Բարձրագոյն արտեւանագործ: 7. Գրամատիկ: 8. Մենք երկրատեղաց՝ որ արժեւականաց զանեւ չեն:

Դ. Ժողովրդեան (անձուկ մարդ) դաս, յոր կը բովանդակեն այն ամենայն մարդիկ որ երեք վերին դասունց չեն չեն, եւ բնդհանրապէս ձեռագ աշխատութեամբ կ'արդեն, ինքն ի քաղաք եւ ինքն ի գեղս, ուստի: 1. Գեղացիք, որ մշակութեան ամեն երեքերը կը հոգան, եւ այս դասուն մեծագոյն եւ զորաբարդին բաժինը կը կազմեն: 2. Ազիւր կամ խառնաբարդներ, որորդք, ձկնորդք, նավագործ, 3. Քաղաքացեաց ստորին բաժինն թէպէտ ի քաղաք բնակի, թէպէտ ի գեղս, արտեւանագործ, եւ իրենց ստարք, խառնութեան: 4. Տէրութեան եւ քաղաքացիք ու աւելաւարական գործոց զարդիք, պատաւար, ծառայող, Նշելուք եւ այն գիւնտարականք որ բարձր պայտաշեմական կարգն չեն: 5. Իրափն, յոր կը վերաբերին սովորական ծառայող, վարկանք, գործատուց գործատուք...

Պուլտին հին եւ նոր կարգաց տարբերութեան իբրեւ դիտուի հինն, եւ զնորի՝ փոխանակ վիճակ կուլուի: Գտն կամ դասակարգ անտեսելու պատճառ, շատն էր քանի որ յարգի ժամանակ սովորական ինչ է մի դասուն ի միւսն անցնիլ, զանգի չէին ոչ միայն հին ժամանակաց պիտի ու անշարժ կապուել, այլ եւ ոչ միջնայանքաց: Եւ արդարեւ որպիսի արժեւականք

իրենց ստացուածոց եւ կրթութեան վիճակէն ստիպեալ՝ ի դաս քաղաքացեաց կ'ընկնէ, եւ որպիսի քաղաքացիք ընդ հակառակն՝ իրենց ձրից եւ առաւելութեանց, եւ ի մասին քաղաքականութեան եւ զինուորութեան՝ հայրենեաց եւ ուրութեան ըրած մեծամեծ նաւայրութեանց համար, ի դաս աշխատանքաց կը բարձրանան՝ Նշխարեալ եւ առաւել եւս զիւրին եւ յաշխարհ եւ անցք ի մէջ բարձրագոյն դասուի քաղաքացեաց եւ վերջին դասուի՝ վասն զի ասոց քաղաքականութիւնն ոչ թէ ճնշեցեան՝ այլ զբարձրեան, կրթութեան աստիճանին եւ ստացուածոց վիճակին վրայ հիմնեալ ըլլալով, այսր առաւել քործաւորն կամ գէթ իւր որդին վազեալ ի բարձրագոյն կարգ քաղաքացեաց կ'անցնի, Այսպէս Պլուտոնի թո՛ղտոն եւ լիով կը միաբանիւր հռչակաւոր Մատենադարէն կարծեաց, սակայն եւ այնպէս յաւ կը համարեիր պահել զգործարական բաժանումն, զոր իսկզբանէ Հատանիո յիշատակեցինը, այսինքն՝ Ա. Արծուականաց դասակարգ, Բ. Միլին դասակարգ, Գ. Գարծաւորաց դասակարգ, վասն զի այս բաժանումն աւելի համաձայն եւ ընտելեան, եւ ըստ ինքեան չէ հակառակ վերջինեալ կարծեաց, մանաւանդ թէ ըստ էական մասին ի մի եւ ի նոյն կը յանգի, իսկ պատճառն որոյ վասն չենք խօսի ոչ եկեղեցական կամ կրթական դասուն եւ ոչ պարտաճանտեաց եւ զինուորականաց դասուց վրայ, այն եւ գրեաւորաբար՝ որ աստեղ ոչ կ'էթ ի բնութենէ յառաջ եկած են, այլ ի կարգադրութենէ եկեղեցւոյ եւ տէրութեան՝ Նշխարեալ չենք խօսիլ նաեւ մատարական գործոց զբարձր մարդկան դասուց վրայ, որովհետեւ աստեղ յընկերութեան նշգիւ բաժանեալ դասակարգ չեն կայունցաներ, եւ վերջինեալ երեք զիւսեւոր դասաւ կարգաց պէս՝ չունին իրենց յատուկ իրաւունք եւ պարտք։

Ինչպէս բնական եւ բաժանուած ընկերութեան ի գնանգան դասակարգս, նշխարեալ ի բնութենէ պահանջեալ պայման եւ այլեւայլ դասակարգաց աղետալեռն ու կապակցութիւնը, միանգամայն իրարմէ կախուռն ունենալով՝ իրենց մէջ աստիճանաւորութիւն գտնուիլը։

Սոյն կապակցութեան եւ աստիճանաւորութեան սկզբանց վրայ հիմնեալ են բովանդակ ընկերական կեանքը։ Առնունք որպիսի եւ իցէ ընկերութիւն, թէ ընտանեաց կամ անական, թէ քաղաքական, թէ արուեստական եւ ուսումնական, ամենուն գոյութեան երկու բեւեռքն են՝ անդամոց իրարու հետ կապակցութիւնն եւ աստիճանաւորութիւնը. պէտք է որ ի միոյ կողմանէ յարաբերութիւն գտնուի իրենց մէջ, եւ ի միւս կողմանէ՝ աստիճանաւորութիւն։ Այսու միայն շնորք է ընկերութեան գործունեութեան մէջ միութեան հաստատուն պահուիլն. այսու միայն ընկերական մարմնոյն զօրութիւնըն ըստ պատշաճի կը բաշխին եւ արդիւնաբեր կ'ըլլան։ Այսպէս ընտանիքն ունի զիւր աստիճանաւորութիւն, ծնողք կը հրաւիրեն ու կը կարգադրեն, եւ զաւակք կը հնազանդին ու կը հպատակին։ Վիտութիւնն ունի իւր ուսուցիչըն եւ ուսանողըն, երկրագործութեան, արուեստից եւ ճարտարութեանց ու վաճառականութեան զգալի գործերուն մէջ այլեւայլ աստիճանաւորութիւնք կան։ Ամէն տեղ, ամէն ինչպիսի եւ իցէ ընկերութեան մէջ կը գտնուին առաջնորդք, վարչիչք,

գլխաւորք, միով բանիւ՝ մարդիկ որ ի վեր են քան զայլս, որ կը հրամայեն եւ կ'առաջնորդեն, կը գտնուին եւ այլք՝ որ կը հնազանդին եւ կ'առաջնորդին։

Բայց դասակարգաց իրարու աղետալեռն ու աստիճանաւորութիւնն այնպէս պէտք չէ ըլլալ՝ որ բառնայ կամ երեւելապէս նուազեցնէ իւրաքանչիւր դասակարգին անկախութիւնն ու ազատ շարժումն։ Հարկ է որ ի շրջանի ընդհանուր կարգաւորութեան՝ իւրաքանչիւր անկախ ըլլայ եւ աշխատութեամբ շարժի, Պէտք է որ ամէն դասակարգ այնպէս կարգադրեալ ըլլայ, որ կարենայ իւր յատուկ շահուց զհետ պնդիլ, եւ շտապի միայն վերագոյն դասակարգաց օգտին ծառայել։ Երբ դասակարգաց աստիճանաւորութիւնն այնպիսի պինդ ու պինդ կը բռնուի, որ ստորնագունաց ազատութիւնն ու անկախութիւնն անհետանայ, այնուհետեւ անոնց բնական բաժանումն կը դառնայ կ'ըլլայ նմանութիւն իմ հնդիկ-վիճակաց։ Այնուհետեւ ընկերութեան ամենայն ինչ անձնասիրութեան վրայ հիմնեալ կ'ըլլայ. ի միոյ կողմանէ դէպ ի վեր երթալով՝ կը հասնի միակ վերնագոյն դասակարգի բացարձակ իշխանութեան, ի միւսմէն՝ դէպ ի վայր իշխեալով՝ կը մտնէ ի սահման գերութեան։

Գրասակարգաց ներքին կարգադրութեան նկատմամբ ընդհանրապէս այնմ միտ գնելու է, թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը կատարեալ եւ ամփոփ միութիւն է անհատից բազմութեան կազմեալ, բայց նոյն անհատը մայրողութեան մասն ըլլալով՝ այն աստիճանի կապեալ չեն, մինչեւ իրենց բովանդակ ինքնակացութեանն եւ ազատ գործունեութենէն զրկեալ ըլլան։

Արկին նկատուելիք կայ ի յօրինուածութեան դասակարգի, այսինքն՝ դասակարգին հառաբալաց շահքն, եւ անդամոց անհատական կամ առաջնական շահքն։ Յայտնի է թէ այս երկու շահք իրարու հետ ի միաբանութեան են եւ ի հասաստարկչութեան պահուելով՝ մին միւսոյն հակառակ ըլլալու չէ. որպէս զի թէ՛ դասակարգն իրիւր դասակարգ կանգուն թնայ, եւ թէ՛ անդամը շնորհակալ եւ զրկանք չկրնի դասակարգին շահիպաշտ պահանջները։ Գրասակարգին դիտած հասարակեաց նպատակներն այնպիսի ըլլալու չեն որ անդամոց առանձնական շահուց յարողութիւնը խափանեն. վասն զի այսու՝ անդամից ազատութիւնն ու անհախառնութիւնը քննադէպ կրէր, եւ իրենք լոկ գործի կը դառնային դասակարգին։ Սակայն անհատք եւս՝ երբ զհետ կը պնդին իրենց շահուց յատաբանալուն, պէտք չեն այնպիսի ընթացք բռնել,

որ դասակարգին հասարակաց շահուն միտա հաս-
նի, որովհետեւ այսու՝ դասակարգը չէր կրնար
կանգուն մնալ, կը լուծուէր կը քայքայուէր:

Այս ուրեմն երկու շահէն իրարու միա-
բանող կարգադրութիւն պիտոյ էր, որ եթէ բնու-
թեան համեմատ ըլլայ եւ ճշգրի ի գործ դրուի,
թէ դասակարգին եւ թէ առանձնականը կը զար-
գանան:

(Էքսքանսիէն)

4. 2. 8.

ՐԻԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԼՈՒՍՈՅ ԵՒ ԶԵՐՄԱՌԹԱՆ ԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ռ. ԶԵՐՄԱՌԹԱՆ

(Էքսքանսիէն)

Պատկերմաց յօդուածին մէջ լուսոյ բնու-
թեան հետ զբաղեցանք. անցնիք ջերմութիւնը
քննելու: Թէ ջերմութիւնը նիւթ չէ, քիչ մը
մտածելով հաւանական կը համարենք. եւ իրօք
ալ տեսնել որ եթերի պէն ճօճուածներն: որ մէկ
րոպէի մէջ 420 երկկիլոն անգամէն նուազ ա-
րագութեամբ իրարու կը յաջորդեն, մեր զգայա-
րանաց ոչ իբրեւ լոյս, այլ իբրեւ ջերմութիւն
զգային կ'ըլլան: Սակայն շատ ժամանակ պէտք ե-
ղաւ՝ մինչեւ որ գիտութիւնը ձեռքը բաւական
նիւթ ունեցաւ, եւ ջերմութեան էությունը վրայ
որոշել վճիռ տալ կրցաւ:

Ջերմութեան նիւթական բնութիւն ունե-
նալուն դէմ, այսինքն՝ ընդդէմ պէն կարծեաց որ
կը համարի թէ ջերմութիւնը նուրբ ու անօր
հեղուկ ըլլայ, որ նիւթին փոքրիկ մասնկանց
անընդհանրեան մէջ մտած համարուած ըլլայ,
շատ զօրաւոր ու հասուն կը խօսին պէն նշանաւոր
փորձերն՝ զոր Ռուսթօլոյ կոմսն անցեալ դարու
վերջերն Երաւ: Այս անձը Միւնխէնի զինանո-
ցին մէջ թնդանօթ ձուլողներու վերադասուին
էր, եւ այս առթիւ չիմանալ ծնած ջերմութեան
սասանկութիւնը ճշգրի գիտեց: Որպէս զի համե-
զուի՝ թէ այս կերպով ջերմութիւն յառաջ բե-
րելն որչափ կրնայ յառաջ տարուիլ, հետեւ-
եալ կազմածը հնարեց: Թափու երկաթի փոր
գլանիկ մը ըլլալը արեւելի մէջ դրաւ, ջրոյ մէջ
ալ ջերմաւոր մը ջրոյն ջերմութիւնը չափելու:
Գլանիկին ձող միտց մը յարմարացուց, որ մեծա-
զօրութեամբ գլանիկին յատակը կը ճնշէր եւ
ձիւռ ջրութեամբ արագ արագ կը շրջւորուէր:
Ջրոյ կշիռն էր 18 $\frac{1}{4}$ ֆունտ, եւ ջերմութիւնն
իբր 17 աստիճան: Երբ բազմաթիւ ձիւռ ժամ

մը միտցը գարձուցին, մետաղեայ գլանիկին յա-
տակը չիմանալ ծնած ջերմութիւնը՝ ջրոյ բարե-
խառնութիւնը 25 աստիճան դարձրացուց, եւ
կէս ժամ ետքը բովանդակ ջրուն սկսաւ եռալ:

Գիտութեան բան է, կ'ընէ Ռուսթօլոյ, բա-
ցատրել զարմանքն ու հիացումն, որ շրջակայից
գիմաց վրայ կ'երեւար, երբ կը տեսնէին թէ կ'ըն-
պէս ջրոյ մեծ զանգուածը տակաւ տակաւ կը
տաքնայ եւ նոյն իսկ եռալ կը սկսի, եւ այն՝ ա-
ռանց կրակի: — Դարձնելու պէտք եղած զօրու-
թիւնը ձի մը կրնայ տալ. ուստի եւ կրնայ ձիւռ
զօրութեան ջերմութիւն յառաջ բերուիլ, որ ի
հարկաւորութեան կերակուր եփելու ալ կրնայ
գործածուիլ: — Այս փորձին վրայ մարդս մտա-
ծելով՝ անձամբ յանձնեց սա կարեւոր խնդրոյն կը
հասնի, ի՞նչ է ջերմութիւն. Այս արդեօք բան
մ'ընդհանրապէս, զոր ջերմութեան նիւթ անուա-
նել կարենանք: — Տեսնել որ երկու մետաղի
կտոր իրարու շփելով ջերմութեան մեծ քանա-
կութիւն յառաջ կը բերուի, որ եւ ամէն ուղ-
ղութեամբ առանց ընդհատութեան եւ առանց
նշանի նուազման կամ սպառման կը սփռուի:
Հանելը ուրեմն հետեւութիւն մը, բայց նոյն
միջոցին աչքէ չկ'որսնցնենք սա կարեւոր պա-
րագայն, թէ յիշեալ փորձին մէջ չիմանալ յա-
ռաջ բերուած ջերմութեան աղբիւրն անսպառ
է. իսկ վախճանական կամ սահմանաւոր մար-
մէն անվախճան քանակութեամբ նիւթական
գոյացութիւն մը յառաջ բերել անկարելի է: Ըստ
այսմ ըսեմք. Անկարելի է ջերմութեան իբրեւ
նիւթական բան մը համարիլ, աւելի պէտք է
շարժման երեւոյթի մը հաշուել:

Թէ Ռուսթօլոյ կոմսը նոյն ատեն որչափ
ուղիղ դատեց, գիտեցք մեք այսօր. բայց հարկ
եղաւ տակաւին երկայն ժամանակի եւ բազմա-
թիւ փորձերու, մինչեւ որ գիտութիւնը ջերմու-
թեան նիւթական բնութիւն ունենալուն հասանդ
կարծիքն արտաբերց իւր սահմաններէն, եւ ջեր-
մութեան իբրեւ շարժման երեւոյթ ճանչցաւ:
Ատիկայ Տեքսթիլէն ուսումնական Դինամիկ (Théorie
dynamique) անուանեցաւ: Ըստ այսմ տեսութեան
մարմին մը մեր զգայարանաց վրայ ջերմութեան
զգացում յառաջ կը բերի, երբ իւր փոքրիկ
մասնիկներն որ ան շարժումն աչքին համար ան-
զգայի ըլլայ: Այս ճօճացող շարժումներն որչափ
արագ եւ ընդարձակ են, նոյնչափ ջերմացոյն կ'ե-
րեւայ մեզի մարմինը: Եսպիտի է որ մարմինն ճօ-
ճացող անհասանելի կամ հիւշեմներն այնչափ տեղ
կը պահանջեն, որչափ իրենց շարժումը մեծ է: